

ותשקיט המדינה 40 שנה – השלכותיה ארוכות הטווח של מלחמת לבנון הראשונה

יגיל לוי

מבוא

כיצד השפיעה מלחמת לבנון הראשונה על יחסי הצבא הישראלי עם החברה והפוליטיקה? זו שאלה שאנו יכולים לשאול תמיד, בהקשר לכל מלחמה משמעותית. במאמר המסכם סדרת עבודות על השפעה של מלחמות על דמוקרטיה, הסיק איש מדע המדינה רונילד קרבס כי

הרעב של מדינות למשאבי מלחמה – גיוס – עלול לבדו, בעתות שלום ומלחמה, להשפיע על איכותן של דמוקרטיות קיימות ועל הפוטנציאל לדמוקרטיות חדשות. התגייסות עשויה להוביל לייצוג פוליטי גדול יותר (הגברת ההשתתפות הפוליטית) או להוביל מדינות לצמצם את היקף הפוליטיקה הלגיטימית (הפחתת התחרותיות הפוליטית).¹

עד כמה זה רלוונטי למלחמת לבנון הראשונה? למלחמה הייתה השפעה רחבה על החברה והפוליטיקה בישראל, ודי אם נציין שתי תופעות שכל אחת מהן מסמלת שינוי משמעותי בתרבות הפוליטית בישראל: הראשונה היא ההופעה של תנועת סרבנות מאורגנת, בעוד שבעבר היה לסרבנות אופי של התנהגות יחידים. את הסרבנות חוללה תחושתם של חיילים שהמלחמה אינה צודקת, שכן לא נכפתה על ישראל, ולא התנהלה בצורה מוסרית, על רקע הרחבת מטרותיה.² יתר על כן, תחושות אלה יצרו באופן תקדימי מחאה בעוד המלחמה מתנהלת.³ התופעה השנייה והקשורה לראשונה היא השחיקה המשמעותית שחלה באמון

1 Ronald R. Krebs, 'In the Shadow of War: The Effects of Conflict on Liberal Democracy', *International Organization*, Vol. 63, No. 1 (2009), p. 182

2 רות לין, 'סרבנות מטעמי מצפון – מדוע דווקא במלחמת לבנון?', *עיונים בחינוך* 49/50 (1989) (להלן: לין, סרבנות מטעמי מצפון), עמ' 49-66.

3 חיה צוקרמן-בראלי, טובה בנסקי ושושנה שמואלי, "הורים נגד שתיקה": תנאים ותהליכים המובילים

הציבור בהנהגה הפוליטית, כתוצאה מנסיבות פריצת המלחמה ומהלכיה, שנתפסו ככשל בשליטה הפוליטית על הצבא, כשל שלא התהווה במלחמת 1973. השחיקה קיבלה ביטוי הן במחאות של חיילי מילואים והן במחאת הענק בעקבות טבח סברה ושתילה.⁴ לצד סימון השלכות אלה, חסרה בספרות התייחסות להשלכות ארוכות הטווח של המלחמה. גם חוקרים שחיברו אותה לאינתיפאדה הראשונה (1987-1993) ולמלחמת המפרץ הראשונה (1991), ושצינו את ביטויין בשחיקת הנכונות של קבוצות רחבות בחברה להקריב ולקבל את השימוש בכוח כמובן מאליו,⁵ לא הציעו השלכות ארוכות טווח הממוקדות במלחמת לבנון עצמה. ציון 40 שנה למלחמה הוא הזדמנות טובה לכך, וזה מוקד המאמר הנוכחי. טענתי היא שמלחמת לבנון הראשונה היא האירוע המכונן המשמעותי ביותר בתולדות יחסי צבא-חברה בישראל מאז 1948, ותוצאותיה מספקות לנו אטיולוגיה של ההסדרים המבניים הדומיננטיים ביחסי צבא-חברה. המלחמה ערערה את החוזה הרפובליקני הכרות בין המדינה למעמד הבינוני-חילוני, ואיזונו מחדש חולל הסדרים שלהם השלכות ארוכות-טווח התקפות גם מקץ 40 שנה למלחמה. היא הגבירה השתתפות פוליטית בטווח הקצר והבינוני, אך גם הניחה תשתית לצמצומה בטווח הארוך יותר. התשתית התיאורטית המעניקה השראה לטיעון זה נשענת על שתי תוכנות המוצגות ומשולבות בניתוח האמפירי. הראשונה היא ערעורו של משטר התגמול על השירות הצבאי, כשהעיסוק התיאורטי במשטר זה נשען על מגוון של עבודות. הוא נבנה על תגמולים כנגד הקרבה, ומשוואה זו הופרה בעקבות המלחמה. כך הופר החוזה הרפובליקני הכרות בין המדינה למעמד הבינוני-חילוני, חוט השדרה החברתי של הצבא בשנות המלחמה. משהופר חוזה זה, נדרשה המדינה לאזנו מחדש כדי לשמר את יכולתה להמשיך ולתחזק את מצב המלחמה עם חלק מסביבתה הערבית. האיזון מחדש מוסבר, וזו התוכנה התיאורטית השנייה, באמצעות ההיגיון התיאורטי של המוסדריות ההיסטורית. גישה זו מסבירה כיצד עלייה של מסלול של מדיניות, במקרה זה מדיניות שנועדה לחזק את האוטונומיה של המדינה כלפי פנים, מקשיחה את המשך המהלכים ומקשה על חזרה למתווה המקורי של המדיניות. שני החלקים הראשונים של המאמר מציגים שני שלבים בערעור החוזה הרפובליקני – ערעורו לאחר מלחמת 1973 ואיזונו החלקי לאחר מכן, וערעורו העמוק יותר בעקבות מלחמת לבנון הראשונה במהלך שנות השמונים. החלק השלישי יעסוק במאמצי המדינה

לצמיחת תנועת מחאה' מגמות ל"ב 1 (1989), עמ' 27-42.

4 Avner Yaniv, 'A Question of Survival: Civil-Military Relations in Israel', *Pacific Focus*, Vol. 4, No. 2 (1989), pp. 49-73

5 ראו לדוגמה: יגיל לוי, **צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל**, תל אביב 2003 (להלן: לוי, **צבא אחר לישראל**); Uri Ben-Eliezer, 'Post-Modern Armies and the Question of Peace and War: The Israeli Defense Forces in the "New Times"', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 36, No. 1, pp. 49-70

לאזן את החוזה בעיקר משנות התשעים ואילך. הסיכום יציג גם את התובנות התאורטיות העולות מהניתוח.

הפרת החוזה הרפובליקני לאחר 1973, ואיזונו החלקי

הצבאות המודרניים בנויים על משטרי תגמול – סדר המתבסס על תגמולם של המשרתים על הקרבתם הצבאית ועונה לציפיותיהם כי יתוגמלו עליה. זאת, גם אם מכניזם הגיוס הוא אכיפת המדינה, כלומר גיוס חובה. משטר התגמול מבטיח את תגמול החיילים באופן שיש לו ערך בחייהם האזרחיים.

לתגמול יש שני רכיבים – חומרי וסמלי. התגמול החומרי מבוסס על תשלום כסף וטובין שווי כסף (כמו הכשרה מקצועית, השכלה, דיור או בריאות). בשונה ממנו, התגמול הסמלי מבוסס על הסטטוס והיוקרה שלובשי המדים נהנים מהם, והמופקים מעצם שירותם בצבא, מאופי עיסוקם הצבאי ורמת ההקרבה הנובעת ממנו, ממעמד יחידתם ומדרגתם האישית. תרומה צבאית, ככל שהיא מוכרת ככזו בעיני קבוצות אחרות, מתורגמת אז ברמת הקבוצה לדרישות לקבלת זכויות או מעמד, או שהיא עושה דרישות אלה ללגיטימיות. תהליך זה היה מכוחות ההינע לדמוקרטיזציה (הרחבת זכויות האזרח לזכויות פוליטיות, לרבות התניית היציאה למלחמה בהסכמה רחבה של קהילת האזרחים) ולהתפתחות של מדינת הרווחה (זכויות חברתיות).⁶ הביטוי ההיסטורי הבולט של המרת משאבים סמליים היה המרה של חיילות (soldiering) באזרחות (citizenship), המגולמת במודל הרפובליקני הצרפתי של 'האזרח-חייל'. השירות הצבאי המודרני מילא כך תפקיד היסטורי בהגדרת גבולותיה של האזרחות המהותית על ידי זיהויה עם נשיאת נשק.⁷ זוהי תמצית החוזה הרפובליקני הכרות בין המדינה לחייליה ובהדרגה גם עם חיילותיה.

תהליכים חברתיים החיצוניים לצבא קובעים את ערכם של התגמולים הסמליים, כלומר את רמת ההמיררות (convertibility) שלהם מהצבא לחברה, כמו התפיסה של רמת האיום החיצוני ורמת העוצמה של התרבות הפוליטית הרפובליקנית מול תבניות תרבותיות מתחרות, בעיקר שיח זכויות ליברלי, שיעור הגיוס, מבנה שוק העבודה ועוד.⁸ ערך המירות גבוה יבטיח כי דומיננטיות צבא תומר בדומיננטיות חברתית, וכי על אי-שוויון בהקרבה תפצה העדפה בקבלת תגמולים.

ההקרבה הצבאית בישראל נשענה על משטר תגמול שהבטיח דומיננטיות חברתית לקבוצות המעמד הבינוני-חילוני, האשכנזי בעיקרו, בתמורה לה. במסגרת שיח האזרחות הרפובליקני, שהיה הדומיננטי בחברה עד לשנות השמונים, הקנה השירות הצבאי לקבוצות

6 Charles Tilly, *Roads from Past to Future*, Madison, MD 1997, pp. 193-215

7 James Burk, 'Citizenship Status and Military Service: The Quest for Inclusion by Minorities and Conscientious Objectors', *Armed Forces & Society*, Vol. 21, No. 45, (1995), pp. 503-529

8 Yagil Levy, 'Convertible Sacrifice – A Conceptual Proposition', *Sociological Perspectives*, Vol. 56, No. 3 (2013), pp. 439-463

ממעמד זה את הסגולה האזרחית ואת הזכויות שנבעו ממנה, שביססו הבחנה לא רק בין יהודים לערבים אלא גם בין קבוצות בתוך הקהילה היהודית על בסיס תרומתן הנתפסת למפעל הציוני, ובראש ובראשונה זו הצבאית.⁹ הדוגמה הבולטת היא המעמד המועדף של ההתיישבות העובדת הוותיקה, שתרומתה הצבאית עלתה משמעותית על משקלה הדמוגרפי. ההיררכיה הפנים-צבאית העמידה קבוצה זו בסיכון גבוה משל קבוצות אחרות, כמי שאישה בשיעור גבוה את השדרה הקרבית של הצבא, וההקרה הלא-שוויונית פוצתה בתגמולים מועדפים ובראש ובראשונה ביוקרה חברתית.¹⁰ זו תמציתו של החוזה הרפובליקני במתכונתו הישראלית.

משטר התגמול התערער בעקבות מלחמת 1973, ועקב כך התערער גם החוזה הרפובליקני. שלושה גורמים רלוונטיים לדיוננו כאן. האחד הוא הכישלון הצבאי במלחמה, ככל שפריצתה הפתיעה את ישראל וככל שנדרש מחיר דמים גבוה כדי להשיב את פריסת הצבא לקדמותו. הכישלון ערער את דמותו הכל-יכולה של הצבא, ובכך גם את מעמדו של המעמד הבינוני-חילוני שיוקרתו התבססה מאד על יוקרת הצבא. המחשה לערעור זה יש בקריאת התיגר של צעירי הציונות הדתית על קבוצה זו, ובניסיונה להציג את הלוחמים הדתיים (בעיקר חיילי ישיבות הסדר) כקבוצה שהתבלטה במלחמה בזכות חינוכה הדתי. מכך גם הושפעה התגובה הדתית-לאומית למלחמה, זו שהצמיחה את גוש אמונים. הייתה זו תגובה שניסתה למנף את המלחמה לצמיחה, ולא ל'תבוסתנות' ברוח שיוחסה למחנה החילוני.¹¹

שנית, ובהקשר דומה, מהפך 1977 ביטא את החלשת הרומיננטיות הפוליטית-סמלית של המעמד הבינוני-חילוני, כשהמלחמה חיזקה קבוצות דתיות ומזרחיות מול הכישלונות הצבאיים שפגעו ביוקרת המעמד שזוהה עם הצבא. תרומה ייחודית לערעור זה העניק הליכוד, בראשות מנחם בגין, באמצעות מתקפה פוליטית על התנועה הקיבוצית שהייתה מרכז כוח חשוב של המעמד הבינוני-חילוני המזוהה עם תנועת העבודה וגם, כזכור, עם הקרבה צבאית משמעותית. הקיבוצים הוצגו כאויב פיתוחן של עיירות הפיתוח שהוקמו לידם, עיירות שבהן צמח האלקטורט של הליכוד על בסיס המהגרים המזרחים של שנות החמישים. כשיאם של הדברים, בבחירות 1981, תיאר מנחם בגין את הקיבוצניקים כ'מיליונרים עם בריכות שחייה', כביטוי לדה-לגיטימציה מכוונת.¹² ואכן, טון המתקפה התחזק במערכת בחירות זו, שנה לפני מלחמת לבנון הראשונה, שהתאפיינה כזו שבה הגיעה ההתנגשות הבין-אתנית לשיא חדש. סמלי היה נאומו של בגין בתגובה לאירוע בחירות של המערך, שבו טען הברדן דודו

9 יואב פלד וגרשון שפיר, מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת, תל אביב 2005 (להלן: פלד ושפיר, מיהו ישראלי), עמ' 59-100.

10 אלון גן, 'שינויים חברתיים בתנועה הקיבוצית בשנות השישים', עיונים בתקומת ישראל 16 (2006), עמ' 344-346.

11 יגיל לוי, המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל, תל-אביב 2015, עמ' 83-97.

12 Amir Goldstein, 'From Reconciliation to Confrontation: Menachem Begin and the Kibbutz Movement 1968-1981', *Middle Eastern Studies* Vol. 58, No. 1 (2022), pp. 120-135

טופז כי אנשי תנועת העבודה הם יוצאי יחידות לוחמות בעוד המזרחים תומכי הליכוד הם 'ג'ובניקים', צ'חצ'חים. בנאומיו יצר בגין רטוריקה של שיתוף וירטואלי של משתתפי העצרת, בעיקר מזרחים, בלחימת צה"ל בלבנון, ובעיקר בזו של חיל האוויר. מעגל השיתוף חודר מעצם הצגתן של פעולות הצבא כהרואיות, יחד עם הדרת המעמד הבינוני-חילוני ממעגל התרומה הצבאית על ידי הוקעת מנהיגותו הפוליטית, המערך, כלא-פטריוטית. מול נאום הצ'חצ'חים הציב בגין את תרומת המזרחים לצבא, תרומה הרואית וטבעית כאחד, החל בעולי הגרדום לפני הקמת המדינה וכלה בחצייה של תעלת סואץ במלחמת 1973.¹³ רטוריקה זו הייתה חלק משיח אתנו-לאומי שצמח אחרי מלחמת 1967 אבל הועצם בעקבות מהפך 1977 וקודם בידי הליכוד. הליכוד, בשונה מתנועת העבודה, הציע למזרחים שותפות בקידום 'הטוב המשותף' הקהילתי, המבוסס על הזהות היהודית ולא הישראלית ואינו מותנה בתרומה להתיישבות והצבא המזוהים עם הרפובליקניות של תנועת העבודה. בכך הניח השיח החדש תשתית לקעקוע שיטתי של סמלי האליטות האשכנזיות, ובמרכזן הקיבוץ.¹⁴

שלישית, מרכיב חשוב של החוזה הרפובליקני היה הצמיחה הכלכלית שמלחמות העבר חוללו, ושפירותיה לא נחלקו שווה בחברה אלא הטיבו עם המעמד הבינוני. אך הפעם, לראשונה, הביאה עמה מלחמת 1973, לצד מחיר דמים כבד, גם האטה כלכלית שחוללה את מה שכונה 'העשור האבוד'. בין מאפייניה הייתה הירידה בצמיחה משיעור שנתי ממוצע של כ-10% בשנות הששים, ל-3-4% בממוצע בשנים 1973-1981,¹⁵ בעוד שהמיסוי ברוטו עלה בשנים 1973-1984 ב-9% תוצר.¹⁶ בה בעת, הנטל הצבאי גדל אחרי המלחמה, בראש ובראשונה בהעמקת הגיוס לצבא, שאמנם הגביר את חלוקת הנטל השוויונית (ולכן זכה לגיטימציה) אבל לא הקטין את הנטל המושת על הקבוצות הדומיננטיות.¹⁷ בסיכומו של דבר פחת פיצוי היתר על הקרבת היתר, אך מניתוח זה נובעת מסקנה פשוטה: בשיח שקידמה ממשלת הליכוד היא לא ניסתה לאזן מחדש את החוזה הרפובליקני המתערער אלא ההיפך – היא העצימה את ערעורו בכך שהפחיתה עוד בערך התגמולים הסמליים שהפיק המעמד הבינוני-חילוני מתרומתו הצבאית. מול זה נקטה הממשלה בשני מהלכי איזון, גם אם לא מכוונים, שמיתנו את הפרת החוזה.

ראשית כל, ב-1979 חתמה הממשלה על הסכם שלום עם מצרים שבו הסכימה לנסיגה מלאה מסיני. זה אפשר להסיט משאבים צבאיים מהחזית המצרית לחזית הלבנונית-סורית,

13 נורית גרין, 'מעטים מול רבים: רטוריקה ומבנה בנאומו הבחירות של מנחם בגין', סימן קריאה 16-17 (1983), עמ' 106-114.

14 פלד ושפיר, מיהו ישראלי, עמ' 120-125.

15 מיכאל ברונר, 'הבראת המשק בפרספקטיבה היסטורית', הרבעון לכלכלה 141 (1989) (להלן: ברונר, הבראת המשק), עמ' 90.

16 שם, עמ' 95.

17 Mordechai Zvi Safrai, 'Legitimizing Military Growth and Conscription: The Yom Kippur Mechanism', *Armed Forces & Society*, Vol. 45, No. 3 (2019), pp. 491-510

בלי לפגוע ברמת החיים או להעצים את המשבר הפיסקלי. מימוש מהלכים אלה היה נעשה הכרחי לו נאלצה ישראל להדליק את החזית הלבנונית-סורית במקביל לתחזוק החזית המצרית. ואכן, ההוצאה לביטחון כאחוז מהתמ"ג לא עלתה משמעותית למרות המלחמה בלבנון.¹⁸ יתר על כן, עצם תהליך השלום אפשר, יש להניח, את הרגעת מחנה השלום מבוסס המעמד הבינוני-חילוני שצמח במהלך שנות המו"מ עם מצרים, כך ששנת ההכנה שקדמה ליציאה למלחמה לא לוותה בהתנגדות משמאל.

מהלך האיזון השני היה הגדלת הצבא הסדיר אחרי מלחמת 1973 עד להכפלתו.¹⁹ דבר זה, לצד צמצום מטלות הצבא הסדיר בחזית המצרית, אפשר לממשלה להורות על פתיחת מלחמת לבנון בהתראה קצרה, שהרי שתי יממות חלפו מניסיון ההתנקשות בחיי השגריר בלונדון, שסיפק את עילת המלחמה, ועד לכניסתם של ראשוני הכוחות ללבנון. השתתפותם של כוחות המילואים לא נדרשה במהלך הפתיחה של המלחמה, שנשען בעיקרו על הצבא הסדיר, אלא רק בשלב העוקב לו. אילו גויסו המילואים בכל פעם ששר הביטחון אריאל שרון ביקש במהלך שנת 1982 לרכז כוחות כדי לאפשר את פתיחת המלחמה, כחלק מניסיונות הסרק הלא מעטים שלו לשכנע את ממשלת בגין לאשר את המהלך, הייתה מתפתחת, קרוב לוודאי, מחאת אנשי מילואים. במילותיו של הפילוסוף אבישי מרגלית, היה נוצר אז 'סימפוזיון ענקי' הדומה לזה שאפיין את תקופת 'ההמתנה' של 1967.²⁰ תאורטית, אנשי מילואים הם אזרחים מחויילים הנעים מהעולם הצבאי לזה האזרחי, ובחזרה. לכן יכולתם, לצד המוטיבציה שלהם, להשמיע קול פוליטי עולה על זו של חיילי חובה, והפעלתם כרוכה בעלויות פוליטיות שממשלות יבקשו לצמצם.²¹ צמצום ההישענות עליהם הוא גם אמצעי לאיזון חוזה רפובליקני אחרי שהתערער – אם לא בדרך של הגדלת תגמולים אז בדרך של צמצום הנטל.

מלחמת לבנון – ערעור החוזה

גם אם החוזה הרפובליקני התערער בשנים שקדמו למלחמת לבנון – הוא לא קרס. אין לכך המחשה טובה יותר מאשר יכולתה של ממשלת הליכוד לגייס את הכוחות, בשירות חובה אך בעיקר מילואים, ולפרוס את הצבא למלחמת לבנון הראשונה ביוני 1982. אלא שהקלות שבה חוללה את מהלך הפתיחה של המלחמה הגדילה את הפיתוי לממשלה שלא להסתפק במבצע בזק מוגבל, בדומה לתכנון הראשוני שהיא אישרה עם פרוץ המלחמה

18 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 'הוצאות לביטחון בישראל 1950-2020', עמ' 35-36, https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2022/def20_1857/h_print.pdf.

19 עמנואל ולד, קללת הכלים השבורים: דמדומי העוצמה הצבאית והמדינית בישראל (1967-1982), תל-אביב 1987, עמ' 143.

20 מצוטט אצל רן אדליסט ורון מיברג, מלון פלשתינה, תל אביב 1986, עמ' 324-325.

21 Nir Gazit, Edna Lomsky-Feder, and Eyal Ben Ari, 'Military Covenants and Contracts in Motion: Reservists as Transmigrants 10 Years Later', *Armed Forces & Society*, Vol. 47, No. 4 (2020), pp. 616-634

והמתמקד בהרחבת רצועת הביטחון החוצצת בין ישראל לכוחות הפלסטיניים בדרום לבנון ('40 הקילומטרים'), אלא לאפשר מימוש של מטרות רחבות שנהגו מראש.²² המלחמה הורחבה והורחבו יעדיה לסילוק המפקדות הפלסטיניות מביירות, להוצאת צבא סוריה מלבנון ולכינון משטר פוליטי חדש בהנהגת ה'פלנגות' הנוצריות. כתוצאה מכך נפרס הצבא בלבנון באופן קבוע גם אחרי סיומה הרשמי של המלחמה ביוני 1982 ואפילו אחרי נסיגת כוחות אש"פ מביירות בספטמבר 1982, ונקלע למלחמת התשה עד לנסיגה החד-צדדית בקיץ 1985 לרצועת הביטחון. זה כבר חייב הישענות על כוחות מילואים, והניח תשתית לערעור משמעותי יותר של החוזה הרפובליקני, עד כדי הוצאתו מאיזון.²³ ניתן להצביע על ארבעה מחוללים שהעצימו את ערעור החוזה:

1. תגמולים סמליים לא הופקו במלחמה. נהפוך הוא – הצבא נתפס כמי שנכתש בהתמודדות עם כוחות הגרילה הלבנונית. גם אתוס הגבורה של הצבא לא פורנס במלחמה זו, שכן צה"ל נתפש כמי שמבצע מהלכים צבאיים שחיוניותם או תוצאתם שנויות במחלוקת, כמו כיבוש הבופור, הקרב נגד סוריה בסולטן יעקב ואירועים שבהם נפגעו חיילים מ'אש ידידותית'. הצבא גם הוחזק כמי שנותן יד למהלכים הנתפשים כחורגים מהקודים התרבותיים הישראליים, ובראש ובראשונה הטבח במחנות הפליטים סברה ושתילה, שבוצע בידי ה'פלנגות' הנוצריות בשטח שבאחריות ישראלית. ואם לא די בכך, צה"ל גם נתפש כמי שכושל במבחן התוצאה. אומנם מפקדות אש"ף הוגלו מביירות לתוניסיה והמיני-מדינה הפלסטינית בדרום לבנון עברה מן העולם, אך 'סדר חדש' לא כונן בלבנון: הניסיון להכתיר את מנהיג הפלנגות באשיר ג'ומאיל כנשיא לבנון שיכונן הסדר שלום עם ישראל נכשל בגלל ההתנקשות בחייו, וצבא סוריה לא הורחק מאדמת לבנון.²⁴
2. כאמור, אחד ממרכיבי הרפובליקניזם הוא המרת התרומה הצבאית בזכויות פוליטיות, החל מעצם הזכות לבחור והמשך בזכות להשמעת קול פוליטי בענייני צבא. מלחמת לבנון הייתה המלחמה הראשונה בהיסטוריה של ישראל שניזומה בידי ממשלת ימין, ובשונה מהמסורת ההיסטורית, הדבר יצר חוסר חפיפה בין המחנה היוזם את המלחמה למחנה שחש כי הוא נושא בנטל תחזוקתה. עוד קודם לכן, כתוצאה מהמהפך של 1977, 'נלקחה' ממחנה זה המדינה. שיבוש החפיפה עודד את התנגדות השמאל למלחמה.
3. המלחמה העצימה את הנטל הכלכלי על האזרחים. האינפלציה, שהתגברה עוד קודם לכן, המשיכה לגדול והגיעה לשיעור של 130% ב-1982 ו-190% ב-1983;²⁵ הממשלה הטילה כבר בקיץ 1982, אחרי המלחמה, את 'מלווה שלום הגליל' כמלווה חובה שהיה

22 יגאל קיפניס, 1982 לבנון הדרך למלחמה, חבל מודיעין 2022.

23 לוי, צבא אחר לישראל, עמ' 146-155.

24 שם, עמ' 154-155.

25 רפי מלניק, 'חיווי לטווח קצר של האינפלציה בישראל, 1983 עד 1987 – הערכה', סקר בנק ישראל 66

(1992), עמ' 3.

בפועל תוספת מס של 4% למימון הוצאות המלחמה;²⁶ ובאוקטובר 1983 קרסו מניות הבנקים באופן שפגע, לפחות על פי דימויים של הדברים, בעושר שבידי המעמד הבינוני.²⁷ ברומה למלחמת 1973, גם למלחמה זו לא היו פירות כלכליים.

4. מלחמת ההתשה, שאליה נגרר הצבא אחרי הנסיגה מביירות, חייבה פריסה נרחבת וקבועה של כוחות מילואים, שכזכור יש להפעלתם עלות פוליטית, במשימות כמו אבטחת צירים ומניעת פיגועים בשטח ישראל.²⁸

השילוב של נטל כלכלי וגופני עם שחיקת יוקרה ערער עוד יותר את החוזה, והביא לצמיחת התנגדות למלחמה בקרב המעמד הבינוני החילוני. בנסיבות אלה התפתחו ארבע תופעות תקדימיות:

1. **מחאה מאורגנת וסרבנות**, שלוותה גם בתופעות תקדימיות של התנגדות מתוך הצבא כמו המחאות של מפקד החטיבה הסדירה אל"מ אלי גבע ומפקד המכללה לפיקוד ומטה, תא"ל עמרם מצנע. בסה"כ הצטברו בשנות המלחמה ומלחמת ההתשה שלאחריה (1982-1988) 150 סרבנים, שהפרופיל שלהם הוא בעיקרו של אשכנזים משכילים.²⁹ הגם שמניעיהם היו מעורבים (ובמרכזם התנגדות מוסרית למלחמה),³⁰ התשתית לצמיחת סרבנות מתרחבת בנסיבות של ערעור חוזה המחליש את דפוסי המחויבות ל'סדר' הקיים, וזה רלוונטי בפרט למסגור המלחמה.
2. **מלחמת ברירה**. מסגור המחאה היה הטענה שהיא 'מלחמת ברירה', השונה ממלחמות העבר של ישראל שהיו לכאורה מלחמות של 'אין ברירה'. החשוב כאן אינו תקפותה של הפרשנות ההיסטורית, אלא המהלך התקדימי של המעמד הבינוני-חילוני לקעקע את הלגיטימציה של המדינה להפעלת כוח ולהקרכת חיי אדם, ובכך גם לפתח דפוס חדש של אזרחות הבנוי על התרגום של הקרבה צבאית לקול פוליטי.³¹
3. **רגישות לחללים**. לראשונה בהיסטוריה התרבותית-פוליטית של ישראל התפתחה רגישות לחללים צבאיים בצורה של מחאה מאורגנת, ששיקפה את היבוא לישראל של תסמונת שהתפתחה במערב. 'משפחת הבופור' ביטאה מחאה תקדימית של הורים שכולים שבניהם נפלו בקרב השנוי במחלוקת על מוצב הבופור בלילה הראשון של המלחמה.

26 גד ליאור, 'חייבים לנו חצי מיליארד שקל: פעם נאלצנו להלוות כסף למדינה – ולא כולם דרשו בחזרה', *ynet*, 7.5.2022.

27 מנחם ברנר ורן גלאי, 'משבר מניות הבנקים באספקלריה מקרו-כלכלית', *הרבעון לכלכלה* 119 (1984), עמ' 911.

28 Richard Weitz, 'Israel and the Lebanon War: The Future of the IDF Reserve Component', *Defense Concepts*, Vol. 1, No. 3, p. 32

29 לין, *סרבנות מטעמי מצפון*, עמ' 49-50.

30 שם, עמ' 52-59.

31 Sarah Helman, 'War and Resistance: Israeli Civil Militarism and its Emergent Crisis', *Constellations*, Vol. 6, No. 3 (1999), pp. 391-410

המשפחות ביקרו את מטרת המלחמה וערערו על הסיבות לשליחת הבנים אל מותם. המחאה שהצמיחה הייתה ממחוללי תנועת המחאה האפקטיבית של המלחמה. בהמשך לסיום המלחמה הופיע ארגון 'חיילים נגד שתיקה' של חיילי מילואים משוחררים. הם הפגינו מול ביתו של ראש הממשלה מנחם בגין במחאה על מלחמת ההתשה הלבנונית החותרת, לדעתם, לעצב סדר חדש בלבנון שאינו חיוני לביטחון המדינה. המוחים נשאו שלטים ועליהם המספר המעורכן של החללים. משמעות הופעתה של הרגישות הזו היא שההקרבה הצבאית לא הייתה עוד ציווי מדינתי שאין לערער עליו, ובפני המדינה הוצבו התניות בבואה להקריב את צעיריה, במקרה זה התנגדות להקרבה במלחמה ברירה.³² כדי להבין רגישות זו יש לזכור שמלחמת ההתשה בתעלת סואץ (1969-1970), שבה נפלו כ-600 חיילים בפחות משנתיים ושהתנהלה הרחק מריכוזי האוכלוסין של ישראל, כמעט שלא עוררה מחאה, בעוד שמלחמת לבנון, שבשלוש שנותיה הראשונות (עד לנסיגה ביוני 1985) נפל מספר דומה של חללים (רק בנסיבות מבצעיות),³³ ושהתנהלה בקרבת הגבול והוצדקה בצורך להגן על אוכלוסיית הגליל - עוררה מחאה. ההבדל אינו במספר החללים או בהישגי המלחמה, אלא בנסיבות החברתיות השונות - ערעור החוזה הרפובליקני במושגיניו - שהחליש את נכונותן של קבוצות הכוח בחברה בישראל לקבל את הקורבן ללא עוררין. המחאה שהולידה מלחמת לבנון התפתחה כשהצבא נשען עדיין על קבוצות המעמד הבינוני-חילוני, עם בולטות של אשכנזים וצעירי ההתיישבות העובדת הוותיקה. כשני שלישים מהחללים בשבוע הראשון למלחמה - השבוע שהצמיח את גלי המחאה - היו מהמעמד הבינוני-חילוני כולל ההתיישבות העובדת, הרובד שנפגע מערעור החוזה הרפובליקני. אין פלא שהפעילים במחאה באו בעיקרם מרובד זה. להמחשה - שלושה מששת חללי הכופור, האירוע המכונן של מחאת המלחמה, היו בני קיבוץ, והרביעי היה בן למשפחה של אנשי תקשורת ירושלמים (משפחת הרניק).

4. התפתחותו של הפיקוח החוץ-מוסדי על הצבא. כמידה רבה סימנה מלחמה זו את תור הזהב של הרפובליקניות הישראלית בממד הפיקוח על הצבא, בכך שהמחאה יצאה משורות הצבא והרשתות החברתיות המזינות אותו ותבעה לרסן את הפעלת הכוח. התארכות המלחמה, האמרת מחירה (הגידול במספר הקורבנות), הרחבת מטרותיה והניסיון לשינוי הסדר הפוליטי בלבנון, שהתגלם ב'זחילה' לביירות, וכן המידע על פער בין החלטות הממשלה לביצועי הצבא (שנעשו בהנחיית שר הביטחון שרון) - כל אלה קידמו את כניסתם של כוחות חדשים לזירה, ובמרכזם 'חיילים נגד שתיקה'.³⁴

32 יגיל לוי, יורים ולא בוכים: המיליטריזציה החדשה של ישראל בשנות האלפיים, רעננה 2023 (להלן: לוי, יורים ולא בוכים), עמ' 336-338.

33 אומדן החללים לפי פרסומי המחלקה להיסטוריה של הצבא.

34 יגיל לוי, קובי מיכאל ואסף שפירא, 'הפיקוח החוץ-מוסדי על צה"ל: מסגרת מושגית', המרחב הציבורי 4 (2010), עמ' 45-74.

מה הייתה תגובת המדינה להתנגדות התקדימית?

המדינה עיצבה מחדש את החוזה הרפובליקני המעורער, ועשתה זאת בשני שלבים. השלב הראשון מייצג את האסטרטגיה קצרת הטווח העומדת לרשות מדינה באשר היא: צמצום מחיר הביטחון בדרך של שינוי במדיניות, כדי לרסן את מידת השימוש בכוח (כמדיניות של דה-אסקלציה) או את אופן השימוש בו (לרבות הקטנת פריסתם של הכוחות הצבאיים והקטנת הסיכון של הלוחמים במחיר של ויתור על משימות מסוכנות, או אף צמצום רמת הביטחון המסופק לאזרחים). מנגנוני איזון אחרים דורשים שינוי מבני, כדוגמת הקצאת זכויות או שינוי מבני בצבא, בעוד שהניסיון להגביר מחדש את משמעות האיום החיצוני כדי לעודד הקרבה מורכב אף הוא מההיבט התרבותי. לכן, צמצום מידי של ההקרבה הוא המנגנון הזמין לטווח קצר.³⁵

יישומו של מנגנון זה נעשה בשני שלבים. בשלב הראשון, בספטמבר 1983, נסוג הצבא מאזור כביש ביירות-דמשק והרי השוף ופרס את כוחותיו בקו נהר האוואלי, ובכך צמצם את מוקדי החיכוך שלו עם המיליציות הלכנוניות. על הנסיגה הורתה ממשלת הליכוד בראשות יצחק שמיר, כמה שבועות אחרי התפטרותו של מנחם בגין מראשות הממשלה על רקע ההפגנות נגד המלחמה שהתנהלו מול ביתו בהובלת 'חיילים נגד שתוקה'. 'יצאנו מלבנון בגלל המילואימניקים', הסביר שר הביטחון משה ארנס (שירש את שרון שאולץ להתפטר), ובכך קשר את הנסיגה למחאות אנשי המילואים.³⁶ השלב היותר משמעותי התרחש ביוני 1985, כשממשלת העבודה-ליכוד בראשות שמעון פרס הורתה על נסיגה חד-צדדית של הצבא לרצועת הביטחון שנפרסה בדרום לבנון, ושאמורה הייתה להיות מוחזקת בידי צבא דרום לבנון שהוקם במהלך המלחמה. הנסיגה הייתה בעיקרה היענות למחאה הפנימית אך גם ללחצים בין-לאומיים.³⁷

בכך סייעה הממשלה לפוגג באחת את המחאה נגד המלחמה, מהלך שאפשר לה לכוון מחדש את החוזה הרפובליקני באמצעות התמדה במתווה האסטרטגי של הפחתת נטל הביטחון באמצעות דה-אסקלציה של הסכסוך הישראלי-ערבי. אחרי השלום עם מצרים והנסיגה מלבנון, דה-אסקלציה יכולה הייתה להתפרס גם להסדר מדיני עם סוריה ובעיקר עם הפלסטינים, אלא שלכך נדרשה הסכמה פוליטית שלא הייתה לה תשתית במחצית שנות השמונים. נזכור כי גם ההחלטה לסגת מלבנון המדממת לא יכולה הייתה לצאת לפועל בממשלת פרס-שמיר הפריטטית אלמלא הכשיר אותה שר הביטחון יצחק רבין בהדרגה, מיתן אותה כך שלא הוצגה כנסיגה מלאה אלא לאזור ביטחון מצומצם, ונדרש לתמיכה

35 יגיל לוי, מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות, ירושלים 2010 (להלן: לוי, מי שולט על הצבא), עמ' 17-19.

36 עפר שלח ויואב לימור, שבוים בלבנון: האמת על מלחמת לבנון השנייה, תל אביב, 2007, עמ' 319.

37 Zeev Maoz, *Defending the Holy Land: A Critical Analysis of Israel's Security and Foreign Policy*. Ann Arbor, MI 2006, pp. 206-229

של שר מהליכוד, דוד לוי, כדי לשבור את השוויון בין הגושים בממשלה.³⁸ בנסיבות אלה היה למוסדות המדינה מניע לכוון מחדש את החוזה הרפובליקני באופן המבטיח את חופש הפעולה של המדינה להמשיך ולנהל סכסוכים צבאיים, והוא כונן באמצעות שינויים מבניים שנועדו לצמצם את נטל הביטחון אך ללא ריסון צבאי. במרכז השינויים הללו עמדה החלשת תלותה של המדינה במעמד הבינוני-חילוני לצורך ניהול סכסוכים צבאיים, מה שישקם את האוטונומיה המדינתית שנפגעה בגלל המלחמה. שני תהליכים מרכזיים ינותחו בהקשר זה: צמצום ההוצאה הצבאית, ושינוי הארכיטקטורה החברתית של הצבא.

המהלך המכוון המרכזי היה תוכנית הייצוב הכלכלית שהוציאה לפועל ממשלת העבודה-ליכוד בראשות שמעון פרס בקיץ 1985, כמה חודשים אחרי הקמתה. התוכנית נועדה להתמודד עם החוב החיצוני והפנימי שגדל לשיעור כפול מהתוצר הלאומי הגולמי,³⁹ ועם האינפלציה שהאמירה לכ-45% בשנים 1984-1985.⁴⁰ היא נבנתה על קיצוץ תקציבי עמוק, קיבוע שער החליפין של הדולר, קיצוץ באשראי, הקפאת מחירים ושכר, ועוד.⁴¹

בהדרגה העלתה תוכנית הייצוב את המשק והחברה על נתיב של ניאוליברליזציה. כפי שנטען בסיכומו של קובץ מאמרים שהוקדש לתהליך, יצירתה של כלכלה פוליטית ניאוליברלית היא פרויקט מדינתי, כשהמאבקים – המתנהלים בעיקר בין שחקנים מדינתיים – מעצבים ארכיטקטורה מוסדית חדשה של המדינה. במאבקים אלה משתקפת חתירה של שחקנים מדינתיים, לא אחת בהלימה עם אינטרסים של מפלגות פוליטיות, להגברת האוטונומיה של המדינה, כלומר חיזוק יכולתה להחליש את תלותה בכוחות חברתיים וכלכליים בעיצוב מדיניות וביישומה. תוכנית הייצוב חוללה כאמור תהליכים ניאוליברליים שהגבירו, באמצעות תהליכים מוסדיים בתוך הממשלה (דוגמת חיזוק משרד האוצר ובנק ישראל), את האוטונומיה של המדינה בתחום הכלכלי.⁴² ואכן, בשיח המדינתי, בעיקר של הכלכלנים, בלטה המגמה של מינוף המשבר כדי לנטרל את כוחן של קבוצות חזקות שלחציהן העמיסו, כך נתפס, על ההוצאה הציבורית, כמו הצורך להפחית שכר במגזר הפרטי (כדי לשפר את רווחיות היצוא) והציבורי (כדי לצמצם את הגירעון), ולהחליש את מדינת הרווחה.⁴³

Idem., p. 211 38
 ברונר, **הבראת המשק**, עמ' 85. 39
 Stanley Fischer and David W.H. Orsmond, 'Israeli Inflation from an International Perspective', 40
IMF Working Paper, No. 00/178 (2000), p. 5
 Idem., pp. 5-6 41
 Asa Maron and Michael Shalev, 'Introduction', in Asa Maron and Michael Shalev (eds.), 42
Neoliberalism as a State Project: Changing the Political Economy of Israel, Oxford 2017,
 location 335-682 (Kindle)
 אריה קרמפף, **בחינה מחודשת של תוכנית החירום לייצוב המשק**, מאמר שהוצג בכנס האגודה הישראלית 43
 להיסטוריה כלכלית, 19.12.2021; ריקי שוי, 'תוכנית הייצוב 1985 – כלכלה כנונה' או אידאולוגיה,
עיונים בתקומת ישראל 23 (2013), עמ' 315-349.

תוכנית הייצוב והנסיגה מלבנון היו משולבות זו בזו. לא בכדי יצאו שתיהן לפועל באותו חודש יוני 1985, תחילה בהשלמת הנסיגה ובסוף החודש – בהחלטה על הנהגת תוכנית הייצוב. הנסיגה הייתה למעשה תנאי לתוכנית בשלושה היבטים: ראשית כל, היא הייתה בין הגורמים שאפשרו את שיפור מתווה הסיוע האמריקאי לישראל, שהיה אחד ממרכיבי תוכנית הייצוב. צמצום הסיוע ממחצית שנות השבעים תרם להגדרת החוב, וישראל נזקקה להרחבת הסיוע כדי להיחלץ מהמשבר. אלא שארה"ב זיהתה את הזיקה שבין המשבר הכלכלי וההוצאה הצבאית הרחבה לבין קשירת ידיה של ישראל בקבלת החלטות מדיניות שיובילו לדה-אסקלציה של הסכסוך הישראלי-ערבי, שבו הייתה ארה"ב מעוניינת.⁴⁴ לכן, לפחות בעקיפין, הותנתה התמיכה האמריקאית בתוכנית הייצוב גם בנסיגה מלבנון כמהלך המקדם דה-אסקלציה של הסכסוך. לא בכדי, מזכר ההבנות עם ארה"ב שנחתם ב-1981 והרחיב את שיתוף הפעולה האסטרטגי בין המדינות יושם רק אחרי הנסיגה.⁴⁵ בפועל, ישראל קיבלה מענק מיוחד של 1.5 מיליארדי דולרים, שסייע להפחית את נטל החוב ולשפר את האמון בשוק מטבע החוץ, והוסכם על המרת תשלומי הסיוע העתידיים בהלוואות למענקים.⁴⁶ שנית, כדי לבסס את תוכנית הייצוב ולחזק את אמינותה כבעלת השפעה ארוכת טווח על התקציב, נדרשו אמצעים לטווח הבינוני והארוך שנועדו לשמור על רמות נמוכות של הגירעון התקציבי והשלימו את האפקט של הסיוע האמריקאי. בין אלה היו הנסיגה מלבנון כמהלך משלים של השלום עם מצרים,⁴⁷ וקיצוץ עמוק בהוצאות הביטחון שהיו לו השלכות ארוכות טווח שמיד אפנה אליהן.

שלישית, והגם שבשוליים, הכלכלן דן פטינקין טען כי העובדה שהממשלה קיבלה בינואר 1985 ברוב קולות את ההחלטה לסגת מלבנון, למרות התנגדות פוליטית לכך, והעובדה שאחרון החיילים הישראליים עזב את לבנון בתחילת יוני 1985, העניקו אמינות לתוכנית הייצוב שאף היא התקבלה בסוף אותו חודש וברוב גדול.⁴⁸

הזיקה בין שתי התוכניות היא גם זו שעשתה את הנסיגה למהלך שחולל שינויים מבניים שעיצבו את יחסי הצבא-חברה בשנות האלפיים, כמפורט להלן.

ראשית כל, קיצוץ תקציב הביטחון לא היה מהלך חד-פעמי שבעקבותיו חזר התקציב לקדמותו. בין השנים 1985-2020 פחת חלקה של הצריכה הביטחונית בתמ"ג מ-19%

44 קרמפף, שם.

45 Peter Garber, 'Comment', in Michael Bruno, Guido Di Tella, Rudiger Dornbusch and Stanley Fischer (eds.) *Inflation Stabilization: The Experience of Israel, Argentina, Brazil, Bolivia, and Mexico*, Cambridge MA 1988, p. 96

46 עדי ברנרד, יעדים או צעדים? תפקידים של יעדי הגירעון וההוצאה במאמצי הקונסולידציה הפיסקלית של ישראל 1985-2007, ירושלים 2008 (להלן: ברנרד, יעדים או צעדים), עמ' 4-5.

47 שם, עמ' 5.

48 Don Patinkin, 'Israel's Stabilization Program of 1985, or Some Simple Truths of Monetary Theory', *Journal of Economic Perspectives*, Vol 7, No. 2 (1993), p. 121

ל-5%,⁴⁹ כלומר ירידה של יותר מ-70%, בעוד שהתמ"ג עלה בערכים ריאליים. לשם המחשה – ב־2019 היה התמ"ג גדול פי 2.4 לעומת שנת 1995,⁵⁰ בעוד שחלקה של הצריכה הביטחונית כאחוז ממנו פחת בשנים אלה בקרוב ל-40% (מ-8% ל-5%). מכאן, שההשקעה החברתית בביטחון ירדה משמעותית מאז תוכנית הייצוב. גם כשתקציב הביטחון המשיך לעלות עדיין קטן חלקו בתמ"ג, כלומר פחת העול שהוא הטיל על האזרח הישראלי. הפחתת ההוצאה הביטחונית השתלבה בהפחתת ההוצאה הציבורית בכללותה, שירדה מ-65% תוצר בשנת 1985 ל-51% בתחילת שנות התשעים (בלי עלויות קליטת ההגירה באותה תקופה). רמה זו נשארה עד לשנת 2003.⁵¹

שני מחוללים היו לתהליך הקיטון בהוצאה הביטחונית. הראשון היה התעצמות הפיקוח על תקציב הביטחון. בשנת 1985 נקבע, במסגרת חקיקה חדשה – חוק יסודות התקציב, התש"מ-1985, שחלוקת תקציב הביטחון לתחומים ולתוכניות השונות תיעשה בידי ועדה משותפת של ועדת הכספים וועדת החוץ והביטחון של הכנסת.⁵² בכך שופר במקצת הפיקוח הפרלמנטרי על התקציב. גם התעצמותו של משרד האוצר – כתוצאה משינוי יחסי העוצמה בתוך מוסדות המדינה בעקבות תוכנית הייצוב, שהשיבו לו את הכוח לנהל את המדיניות התקציבית⁵³ – הניחה תשתית להגברת הפיקוח התקציבי. יתר על כן, כדי לחזק את ארון השווקים נקבע משנת 1992 יעד גרעון רב־שנתי ובו מחויבות לצמצום הגרעון התקציבי, התחייבות שנשמרה גם על המשך הצמצום ההדרגתי של תקציב הביטחון.⁵⁴ המחולל השני התבטא בכך שניאו־ליברליזציה אינה רק שינוי מבני אלא גם תרבותי. היא מלווה בהתחזקות האתוס של חברת השוק, כלומר חברה שערכי שוק מחלחלים לכל היבט של עשייתה והיחסים החברתיים בה מעוצבים בדמותו של השוק.⁵⁵ חברת השוק תרמה להתעצמות הביקורת הציבורית על משאבי הצבא, כחלק מהתנגדות למס גבוה ול'ממשלה גדולה', וביקורת זו התמקדה בהדרגה לא רק במשאבים שמקבל הצבא אלא גם בתפוקות, כלומר ההשקעה בביטחון לעומת התועלת הצפויה ממנה במונחים ביטחוניים אך גם כלכליים. השינוי התרבותי התבטא גם בהסתגלותו של הצבא לשינויים, עד כי ערכיה ומושגיה של חברת השוק חלחלו גם לתרבות הארגונית שלו. המחשות לכך הן אימוץ של

49 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הוצאות לביטחון בישראל (2020), עמ' 35–36.
 50 הנ"ל, שנתון סטטיסטי לישראל (2020), <https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2020/Shnaton71.pdf>, עמ' 222.
 51 ברנדר, יעדים או צעדים, עמ' 18.
 52 אליעזר שורץ, אופן קביעת תקציב הביטחון ואמצעי הפיקוח והבקרה עליו, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת (2011), עמ' 4.
 53 דניאל ממן, 'מדינה בכלכלה בעידן הניאו־ליבראלי', בתוך: מרכז אדוה (עורכת), 30 שנה למהפכה הניאו־ליברלית בישראל, תל אביב 2016, עמ' 13.
 54 ברנדר, יעדים או צעדים, עמ' 2, 7.
 55 Michael J. Sandel, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, New York 2012, location 142 (kindle)

אופנות ניהוליות כמו מיקור חוץ וביזור סמכויות, עד כי ניהול משאבי הצבא הפך למרכיב מרכזי בעיסוק הפיקודי.⁵⁶

הקטנת הצריכה הצבאית משמעה הקטנת הנטל הכלכלי המוטל על המעמד הבינוני, משלם המיסים העיקרי, ולכן גם החלשת עניינו בנעשה בצבא. מכאן ההשפעה של שינוי ההתנגדות הפוטנציאלית של השכבות המבוססות למדיניות מלחמתית, הקבוצות שבכוחן לחולל התנגדות לשימוש בכוח צבאי ולגלות רגישות לחללים, כפי שהתנגדות זו בוטאה במלחמת לבנון. יש לכך תרומה לכינון מחדש של החוזה הרפובליקני – הקטנת נטל כדי להתאימו לתועלת המתכווצת של מעמד זה ממלחמות. זהו פן אחר של תרומת הניאוו-ליברליזציה להגברת האוטונומיה של המדינה, במקרה זה לא מול כוחות כלכליים וחברתיים המשפיעים על המדיניות הכלכלית אלא מול קבוצות כוח שביכולתן לאתגר את המדיניות הצבאית.

מהלך זה התפרס גם אל מדיניות כוח האדם הצבאית, וקיבל ביטוי בארכיטקטורה חברתית חדשה של הצבא – התהליך השני שכונן מחדש את החוזה הרפובליקני. היו לכך כמה ביטויים: ראשית כל, כחלק ממהלכי הקיצוץ בתקציב הביטחון הוחלט על העברה הדרגתית של תקצוב ימי המילואים מהביטוח הלאומי לצבא. עד לאותה עת לא הועמסו עלות ימי המילואים, ובעיקר הפיצוי למשרת על אברן השתכרותו, על תקציב הביטחון, ולכן מערך המילואים נוהל בעיקרו במנותק משיקולים כלכליים. בעקבות ההחלטה תומרץ הצבא לחסוך בימי מילואים ולהשתמש בחיסכון למטרות אחרות. ניהול מערך המילואים הוכפף לכללי כלכלת השוק, ולראשונה הודבק 'תו מחיר' כלכלי לשירותם של אנשי המילואים. אך למהלך התקציבי היו השלכות פוליטיות שכן, כזכור, להפעלת אנשי מילואים יש עלות פוליטית. עתה התווספה לה עלות כלכלית, ובכך חוזק החסם להפעלת המילואים. מצומת 1985, שבו סיעה מחאת אנשי המילואים להוציא את הצבא מלבנון ובמקביל הוצמד תג מחיר כלכלי לשירותם, התפתח תהליך מדורג: העלות הפוליטית הביאה לצמצום פריסתם של כוחות המילואים במשימות רגישות, ואכן מלחמת הגרילה שלתוכה שקע צה"ל בלבנון בשנים 1985-2000 נשענה על הכוחות הסדירים. הגיון דומה של הגבלות קיבל ביטוי גם באינתיפאדה השנייה (2000-2005), במלחמת לבנון השנייה (2006) ובסבבי הלחימה בעזה לאחר הנסיגה של 2005, עד כי הוגבלה מאוד יכולת הצבא לבצע פעולה יבשתית משמעותית. בה בעת, בגלל העלות הכלכלית התפתח קיצוץ ניכר והדרגתי בימי המילואים, כמעשה מיליון ב-1990⁵⁷ לכשני מיליון ב-2017.⁵⁸ לכך היו שתי השלכות: אחת היא צמצום ההיקף של אימוני המילואים בשנים תקציביות קשות לצבא, מה שהקשה עוד יותר על פריסתן

56 יגיל לוי, 'הצבא וחברת השוק: מסגרת מושגית', בתוך: יגיל לוי ואח' (עורכים), הצבא וחברת השוק בישראל, רעננה 2019, עמ' 11-52.

57 שמואל אבן וערן ישיב, 'היבטים כלכליים של מערך המילואים בצה"ל', בתוך: מאיר אלרון ואח' (עורכים), מערך המילואים לאן? תל אביב (2018), עמ' 171.

58 חגי עמית, 'המיליארדים הסודיים של צה"ל: לאן נעלמו המילואימניקים?', *TheMarker*, 28.10.2018.

של יחידות המילואים, והשנייה היא העובדה שצמצום הצריכה של ימי המילואים ואיתור תחליפים לדרג המנהלה אך לא לדרג הלוחם הגדילו את אי השוויון בחלוקת נטל השירות. נכון לראשית שנות ה-2000, שנות האינתיפאדה השנייה שבה נפרסו יחידות המילואים למשימות שונות, כשליש ממשרתי המילואים נשאו ב-80% מהנטל, ורק 10% מחייבי הגיוס (כלל חייבי הגיוס היה באותן שנים כמחצית מהגברים בישראל בגילאי הגיוס למילואים) ביצעו מדי שנה שירות מילואים העולה על עשרה ימים.⁵⁹ המשמעות היא שמערך המילואים הפך בהדרגה לבררני, או אם ננסח זאת אחרת – להתנדבותי בפועל. אי השוויון הביא להתארגנויות של אנשי מילואים בתביעה לזכויות שונות, והתוצאה הייתה חקיקת חוק שירות המילואים, תשס"ח-2008, שהטיל מגבלות על קריאה לשירות ועל אופי השירות, חייב שמירה על כשירות היחידות ומיסד את תגמולי אנשי המילואים, מה שהגדיל עוד יותר את עלות הגיוס שלהם. התוצאה מכל זאת הייתה צמצום נוסף בזימון יחידות המילואים,

אך גם דחיפת המערך לקראת הפיכתו לצבא מתנדבים מקצועי.⁶⁰

אם כך, צומת 1985, בהפיכתו של מערך המילואים ליקר כלכלית ופוליטית, סלל את הדרך להתמקצעות שלו כמבוסס יותר ויותר על מתנדבים (בפועל) בשכר. ההתנדבות, המגבירה את הנטייה לגיוסם של אלה המזדהים אידאולוגית עם המשימה הצבאית ואף מתוגמלים מהשירות, מפחיתה מאוד את העלות הפוליטית של פריסת יחידות המילואים. מתנדבים בשכר אינם ממהרים להפגין מול בית ראש הממשלה. בכך גוברת יכולת הפריסה של יחידות המילואים באופן שאינו מאיים על האוטונומיה של המדינה.

ביטוי שני של הארכיטקטורה החברתית החדשה של צה"ל היה השינוי בהרכבו החברתי של צבא החובה (מה שיקרין מאוחר יותר על הרכבו של צבא המילואים). מלחמת לבנון עוררה שני מהלכים מרכזיים, שיפורטו להלן.

המהלך הראשון היה חיזוק הברית בין הצבא לישיבות ההסדר. מסלול ישיבות ההסדר החל להתפתח ב-1965, עם ההכרה בישיבת "כרם דיבנה" ככזו. מלחמות 1967 ו-1973 נתנו דחיפה 'מלמטה' למסלול, שאפשר לציונות הדתית לטפח שכבה אליטיסטית של תלמידי ישיבה בזכות שירות צבאי מקוצר (במונחי אותן שנים – מסלול של ארבע שנים שמשולבים בו 13 חודשי שירות בצבא ויתרת הזמן מוקדשת ללימודים בישיבה במעמד של שירות ללא תשלום). כך הושג איזון בין לימודי ישיבה מתקדמים לבין שירות צבאי, כשהחלופה הייתה התרוקנות הישיבות הגבוהות מתלמידיהן ההולכים לצבא או זליגת תלמידים לישיבות החרדיות.⁶¹

59 אריאל היימן, 'מערך המילואים, צה"ל והחברה הישראלית – עבר, הווה, ועתיד', מערכות 394 (2004), עמ' 5.

60 הנ"ל, 'מערך המילואים – עבר הווה ועתיד: הרהורים בחלופי עשר שנים לחקיקת חוק המילואים', בתוך: מאיר ארלן ואח' (עורכים), מערך המילואים לאן? תל אביב 2018, עמ' 23-34. הסקירה התבססה על גיל לוי, 'צבא המילואים שוקע', צבא ואסטרטגיה 3, 3 (2011), עמ' 53-62.

61 לוי, המפקד האליון, עמ' 66-75.

מלחמת לבנון הגבירה את מגמת הגידול של ישיבות ההסדר, ומספרן גדל מ-12 בשנת 1980 ל-16 בשנת 1991.⁶² יתרה מכך, רק בשנים 1981-1984 מספר המגויסים החדשים מיישיבות ההסדר כמעט שהכפיל את עצמו, מ-371 ל-714 מגויסים בשנה.⁶³ אז הופנו המגויסים גם לאיוש חטיבת החי"ר גבעתי, שהוקמה מחדש כחטיבה סדירה בעקבות המלחמה. משום שהייתה חטיבה צעירה ונטולת מורשת קרב כחטיבות הוותיקות, היא לא הייתה מבוקשת בקרב המגויסים, וההקמה של פלוגות הסדר שלמות אפשרה את הזנתה.⁶⁴ בשנת 1985 הגיעו הצבא והישיבות להסכם על שילוב תלמידי ההסדר גם בחטיבת הצנחנים, אך בצורה של מחלקות.⁶⁵ הצבא השתמש, אפוא, לראשונה, בתיווך רבני כדי להתמודד עם משבר המוטיבציה של הנוער החילוני, שהתגבר אחרי המלחמה כאחת מתוצאות ערעורו של החוזה הרפובליקני. מנקודת מבטו של הצבא, הנוער הדתי הציע מאגר של כוח אדם חדור מוטיבציה שאיכותו הופגנה לכאורה במלחמת 1973, והוא החל לזכות בשבחי המפקדים. גם במלחמת לבנון בלטה הקרבתם של חיילי ההסדר מאוד. החיבור הזה של מוטיבציה ודת בישר את תחילת התעצמותה של הנוכחות הדתית בצבא, והיא עלתה מדרגה שלוש שנים אחרי הנסיגה מלבנון. אז, על רקע אירועי האינתיפאדה הראשונה, עודד הצבא את ההנהגה החרד"לית לכוון את מסלול המכינות הקדם צבאיות שזיין את הצבא באלפי חובשי כיפה ויישנה מהותית את הרכבו.⁶⁶

התהליך החברתי השני היה גידול הנוכחות של מזרחים בתפקידי לחימה ופיקוד. היה זה תרגום של מוטיבציה גבוהה, לרבות זו הנסמכת על ציפייה לתרומת השירות למוביליות חברתית. ההבחנות האתניות של משטר הקב"א נחלשו בשנות השבעים ואפשרו הרחבה של כניסה זו, לצד השפעת מדיניות הצבא להעמקת שיעורי הגיוס. העיצוב מחדש של מבחני הקב"א בראשית שנות השמונים, שהחליש את משקלם של הציון בעברית ושל השכלה תיכונית, לצד חיזוק משקלם של מבחנים אחרים, כלם אומנם את מגמת צמצום הפערים בין מזרחים לאשכנזים עד לאמצע שנות התשעים אך לא היה בכוחו להחזיר את הגלגל לאחור, לפערים הגדולים של שנות המדינה הראשונות.⁶⁷

בהמשך תועמק השתלבותן בליבה הלוחמת של הצבא של קבוצות שמחוץ למעגל המעמד הבינוני-חילוני, ובהן גם יוצאי חבר העמים של שנות התשעים, יוצאי אתיופיה ונשים. אינדיקציה חלקית לשינוי החברתי עולה ממיפוי חללי צה"ל: נכון לפברואר 2023, בהשוואה בין השבוע הראשון של מלחמת לבנון הראשונה (יוני 1982), שבה רוב הצבא

62 זאב דרורי, 'הרווח בין הכומתה לכיפה: כיצד מתמודד צה"ל עם תהליך ההדתה?', בתוך: ראובן גל ותמיר ליבל (עורכים), בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל, בן שמן 2012, עמ' 124.

63 זרח ורהפטיג, חוקה לישראל דת ומדינה, ירושלים 1988, עמ' 238.

64 אלעזר שטרן, משא כומתה – ניווטם בגובה העיניים, תל אביב 2009, עמ' 229.

65 שם, עמ' 229-230.

66 לוי, המפקד האליון, עמ' 94-103, 128-132.

67 זאב לרר, הקוד האתני: קב"א, מזרחים, אשכנזים, בני ברק 2021, עמ' 136-140, 168.

לחם, למלחמות שנות האלפיים (אינתיפאדה שנייה, לבנון השנייה, סכבי הלחימה בעזה והמשימות השוטפות בנדה, ברצועה ובגבול לבנון, לא כולל המלחמה בעזה ובלבנון שלאחר השביעי באוקטובר) – משקלן של קבוצות המעמד הבינוני-חילוני בקרב החללים, כולל מזרחים מהמעמד הבינוני ומעלה וההתיישבות העובדת הוותיקה, ירד מ-63% ל-43%. בה בעת עלה משקל הקבוצות הדתיות, מזרחים ממעמד הביניים ומטה, מתנחלים, מהגרים, דרוזים ונשים, מ-37% ל-57%. שינויים דמוגרפיים לכרם אינם מסבירים שינוי זה, אלא שינויים מובהקים בהרכב הצבא כתוצאה משינויי מוטיבציה.⁶⁸

התוצאה של תהליכי השינוי החברתי היא השתתת היחידות הלוחמות על מאגר כוח אדם הנאמן לדרך הצבאית, מפאת השקפת עולם בסיסית (דתיים) או בשל ציפייה למוביליות (מזרחים וקבוצות אחרות). כפי שמלמדת ההיסטוריה של יחסי צבא-חברה אחרי מלחמת לבנון הראשונה, וככל ששינוי חברתי זה הועמק בסוף שנות התשעים, לא חזר יותר המופע של פעולה קולקטיבית הצומחת משורות הצבא בדמות התארגנויות פוליטיות של אנשי מילואים והופעת שיח שכול חתרני. גם שיעורי הסרבנות פחתו מאוד.

השינוי החברתי קשור הדוקות, בכמה ממדים, לניאו-ליברליזציה, כשהקשר החשוב ביותר הוא תוצאה נלווית של התחזקות האתוס של חברת השוק. קבוצות המעמד הבינוני-חילוני הן החשופות ביותר להשפעות של אתוס זה, מפני שחברת השוק מעצימה את הסתירות בין מוביליות מהירה בשוק העבודה לשירות צבאי בכפייה וללא תגמול חומרי הולם. לצד זאת נחלשה גם תלותן של הקבוצות בשירות הצבאי כמנגנון לגיטימציה למעמד חברתי דומיננטי, בזכות אתוס השוק המייצר הצדקות הישגיות ולא רפובליקניות למעמד חברתי.⁶⁹ לכן, התרחקותו ההדרגתית של מעמד זה משירות קרבי מסכן חיים גרמה לצבא לעודד את העמקת תרומתן של קבוצות החשופות פחות לאתוס חברת השוק, כלומר קבוצות מעמד נמוך, דתיות ומהגרות. לא בכדי יתפתח בהדרגה המערך הטכנולוגי הצבאי (כדוגמת יחידת 8200) כמאפשר הקטנה של המתח בין השירות צבאי לאתוס השוק, וימשוך אליו מגויסים מקבוצות חברתיות חזקות כחלופה להאצת נטישתן את הצבא.⁷⁰

ביטוי שלישי של הארכיטקטורה החברתית בצבא היה בשינוי הדוקטרינה הצבאית. מלחמת לבנון הייתה צומת חשוב בתהליך אובדן האמון ביכולת לממש את התמרון הקרקעי, בפרט בשל מחירה של הפעולה הקרקעית בלבנון, עד כדי תחושה של שקיעה ב'בוץ' הלבנוני. מגבלות הפעולה הקרקעית בלטו גם בלחימה נגד הסורים ובהמשך בשני פיגועי הטרור בעיר צור בשנים 1982-1983, שהביאו לקורבן של מעל מאה חללים. בפרט קטן האמון ביכולת התמרון של כוחות השריון. בה בעת בלטו הישגיו של חיל האוויר בתקיפת הכור בעיראק (1981) וסוללות הקרקע-אוויר, ובהפלת המטוסים הסוריים במלחמת לבנון,

68 זו מסקנתה של עבודת מופי מתמשכת שאני עורך. להסברים והרחבה ראו: יגיל לוי, מצבא העם לצבא הפריפריות, ירושלים 2007, עמ' 122-158.

69 שם, עמ' 55-57.

70 הנ"ל, 8200 הצילה את גיוס החובה, הארץ, 4.1.2022.

הישגים שהעצימו את המוניטין שלו כמדויק ואפקטיבי. על רקע זה החל הצבא לפתח תפיסה חדשה, של הסטת הפיתוח וההצטיידות מטנקים לחימוש מונחה מדויק.⁷¹ רק בשנות התשעים בשלה תפיסת ההסתמכות על חימוש מונחה מדויק בשילוב היכולת האווירית המשוכללת, ונטישה הדרגתית של ההסתמכות המסורתית על אוגדות השריון. גורם מסייע להכרעת הוויכוח הדוקטרינרי שהתחולל בשנות השמונים היה המסגרת התקציבית של הצבא, שלא אפשרה שכלול טכנולוגי תוך שמירה על הקיים.⁷² כך התפתחה הגישה של 'אש מנגד', שעיקרה העתקת האש – ולא הגייסות – אל שטח האויב, בשונה מתפיסת הלחימה המסורתית שרווחה עד לשנות השמונים. במבצעים 'דין וחשבון' ו'ענבי זעם' נגד חזבאללה של שנות התשעים, יושמה לראשונה התורה החדשה, והיא השתכללה במלחמת לבנון השנייה ובמבצעים בעזה אחרי ההתנתקות (2005).

הלחימה הטכנולוגית של 'אש מנגד' היא ביטוי לניאו-ליברליזציה של הלחימה. היא מצמצמת את ההיקף והאינטנסיביות של ההשתתפות הצבאית, כלומר את מספר החיילים המסכנים את חייהם בשדה הקרב, ובכך מתכתבת עם סנטימנטים ליברליים השוללים הקרבת חיים. היא ממירה כוח אדם בטכנולוגיה, מקצרת את המלחמה ומאפשרת יציאה מהירה אליה. התוצאה הפוליטית היא השבת האוטונומיה לצבא ולמפעיליו הפוליטיים, ויכולתם לפעול ללא לחץ או מחאה המבטאים חשש מנפגעים רבים. לחימה טכנולוגית גם מגבירה את ריחוק הלוחם מקורבנו, ובכך מסייעת להתגבר על התנגדות הטבועה בחברה האנושית להפעלת אלימות פיזית, ובפרט הָרָג או אלימות פנים אל פנים נגד יריב אנושי, שלא אחת מצמיחה התנגדות על רקע מצפוני.⁷³ במילים אחרות, הקטנת ההשתתפות הצבאית מחלישה את כושר המיקוח של הקבוצות המשתתפות, כך שגם אם יש עדיין נוכחות גבוהה של המעמד הבינוני-חילוני במערכי הלחימה הטכנולוגית, כושר המיקוח שלו פחת כי פחתו מניעיו להתנגד להפעלת כוח. בכך הונמך סף היציאה למלחמה, ומעתה הוא נעשה תלוי פחות בדפוס המיקוח הרפובליקני המסורתי, כלומר בתמיכת האזרחים ובשיתופם בקבלת ההחלטה.⁷⁴ זהו אחד מהמנגנונים שבאמצעותם מאזנת המדינה את המשוואה הרפובליקנית – אם לא בדרך של תוספת תגמול תמורת הקרבה אז בדרך של הפחתת ההקרבה, ואם ניתן – ללא ריסון של הפעלת הכוח הצבאי.

71 איתי ברון, מעלינות אווירית למהלומה רב-ממדית: השימוש בכוח האווירי ומקומו בתפיסת המלחמה הכוללת של ישראל, תל אביב 2021, עמ' 93-97.

72 Dima Adamsky, *The Culture of Military Innovation: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford, CA 2010, location 4563-4671 (Kindle)

73 ראו: Siniša Malešević, *The Sociology of War and Violence*, New York 2010, pp. 227-230.

74 ראו במישור ההשוואתי: Paul Starr, 'Dodging a Bullet: Democracy's Gains in Modern War', in Elizabeth Kier and Ronald R. Krebs (eds.), *In War's Wake: International Conflict and the Fate of Liberal Democracy*, New York 2010, pp. 50-66

לכאורה – מחאת אנשי המילואים נגד ההפיכה המשטרית, שהתפתחה במרץ 2023, החזירה למערך המילואים את תפקידו כמחולל מחאה. אך מחאה זו הייתה נגד השינוי המשטרי ולא עסקה כלל במשימות הצבאיות. להפך, המוחים הדגישו כי בעבר מילאו בצייתנות גם משימות שנויות במחלוקת בזירה הפלסטינית והלבנונית.

אם נחבר את שלושת התהליכים, השילוב של צמצום הפריסה של כוחות מילואים, הגברת הפריסה של הסדרים, שמקורם בקבוצות שמחוץ למעגל הכוח של המעמד הבינוני-חילוני, והגברת השימוש בטכנולוגיה המרחיקה סיכון וקשיי מצפון מאלה שנפרסו – נמצא שהם הביאו לחיזוק האוטונומיה של המדינה בניהול הסכסוך הצבאי. כבר במלחמת ההתשה הלבנונית, שאליה נגררה ישראל אחרי נסיגתה לאזור הביטחון ב-1985, צמצמה ההישענות על הכוחות הסדרים את הסיקור העיתונאי על הנעשה בזירה, כפי שהעיד ממקור ראשון משה (צ'יקו) תמיר,⁷⁵ ממפקדי הכוחות בלבנון. התוצאה הייתה עניין ציבורי מועט בנעשה בדרום לבנון, שממנו נגזר חופש פעולה נרחב יחסית למוסדות המדינה בפריסת הכוח בזירה. זאת לצד העובדה שגם הכוח הסדיר החל לשנות את הרכבו. לכן סביר להניח כי אלמלא אסון המסוקים הייתה המחאה נגד המלחמה מאחרת להתגבש.

בפברואר 1997 התנגשו שני מסוקים זה בזה בדרכם ללבנון, בתאונה שגבתה את חייהם של 73 חיילים. בעקבותיה קמה תנועת 'ארבע אימהות' על בסיס אימהות של חיילים המשרתים בלבנון, ותבעה את הסגתו המלאה והחד-צדדית של צה"ל מלבנון. לפעולת המחאה המתמשכת שיוזמה היה תפקיד בהסגת הצבא במאי 2000. באסון המסוקים, שבו נפגעו יחידות עילית שחשיפתן לשינוי החברתי איטית יותר, היה שיעור החללים מקרב המעמד הבינוני-חילוני דומה לשיעורם בקרב חללי השבוע הראשון של מלחמת לבנון הראשונה. וכך, את פעולת 'ארבע אימהות' אפיין דפוס אתנו-מעמדי עם אחיזה בהתיישבות העובדת הוותיקה. אבל דפוס מחאה זה לא חזר על עצמו כשהתפתחה האינתיפאדה השנייה. הרכב החללים השונה בה הבטיח שיח שכול שמרני.⁷⁶

שני התהליכים – צמצום ההוצאה הציבורית ושינוי הארכיטקטורה החברתית של הצבא – הבטיחו כאמור את החלשת תלותם של מוסדות המדינה במעמד הבינוני-חילוני, מחולל ההתנגדות למלחמת לבנון, ואפשרו שיקום, ולו גם חלקי, של רמת האוטונומיה של מוסדות המדינה. תהליך זה הופרע ב-1987 כשפרצה האינתיפאדה הראשונה, שהעצימה לטווח הקצר את ערעור החוזה הרפובליקני ולכן הסתיימה, בדומה לדפוס של מלחמת לבנון, בהפחתת עלויות באמצעות דה-אסקלציה בדמות הסדרי אוסלו. אך התהליכים ארוכי הטווח שהתפתחו אחרי 1985 הקנו למוסדות המדינה יכולת התנהלות אוטונומית יחסית כשפרצה האינתיפאדה השנייה בסתיו 2000.

75 משה תמיר, מלחמה ללא אות, תל אביב 2005, עמ' 10-11, 274.

76 לוי, מי שולט על הצבא, עמ' 140-141.

אין כאן טענה ליד מכוונת. לכל מהלך היה הגיון משלו (דוגמת התמודדות עם המשבר הכלכלי והפריסה מחדש של הכוחות לנוכח מחאה ונפגעים), אבל התוצאה המצטברת כוננה תהליך המוסבר היטב על ידי גישת 'המוסדרות החדשה'. זו מסבירה איך נוצר היגיון 'תלוי נתיב' (path dependence): מרגע ששחקנים בחרו בנתיב המעצב מוסד, ולאוו דווקא מוסד פורמלי אלא גם של יחסים וכללי משחק מקובעים, הנתיב מתקשה. גם אם הנסיבות השתנו, ומתקבלות תוצאות שלא נחזו מראש וחורגות מהכוונות המקוריות של מעצבי הנתיב, קשה מאוד לבטלו ולבחור בנתיב אחר.⁷⁷ כך המוסד מתקבע עוד יותר. זה קורה במיוחד במצבים של 'הגדלת תשואות', היוצרים מנגנוני חיזוק עצמי: אחרי שהדפוס המוסדי אומץ הוא מקנה יתרונות הולכים וגדלים לשחקנים שונים, כלומר תשואות חומריות אך גם תשואות במונחי עוצמה ולגיטימציה. עם הזמן קשה יותר ויותר לשנות את התבנית או לבחור באפשרויות חלופיות שהיו זמינות בעבר, גם אם הן יעילות יותר, שכן בעלי העניין המתעצמים יתנגדו לכך.⁷⁸ סביב הציפייה לתשואות יתארגנו קואליציות של בעלי עניין⁷⁹ ובה בעת, ככל שהמוסד מתקבע, מקבעים גם שחקני המדיניות את הנורמות והערכים של ההסדרים החברתיים והפוליטיים הקיימים. בכך הם מעצבים 'פרדיגמת מדיניות', התוחמת את המסגרת שבה ניתן לפרש לעתיד את הבעיות הציבוריות ואת הדרכים לפתרונן.⁸⁰ כך גם במקרה זה: תוכנית הייצוב, שהייתה מענה למצב משברי, קיבעה בהדרגה את הישגיה אך גם נעטפה במערכת אידאולוגית ניאורליברלית. במסגרת זו התקבעה הכפפתה של ההוצאה הביטחונית לכללים חדשים, מה שחולל רפורמות בתוך הצבא דוגמת מדיניות המילואים, שבטוח הבינוני-ארוך הפכה את התמרון היבשתי לבעל ישימות נמוכה וטיפחה חלופות טכנולוגיות. שינויים אלה, לצד שינויים בארכיטקטורה החברתית של הצבא שהושפעו מתוצר הלוואי התרבותי של הניאורליברליזציה, כלומר מאתוס השוק, הגדילו את התשואות של מוסדות המדינה במונחים של עוצמה ולגיטימציה, בהגבירם את האוטונומיה שבידי מקבלי ההחלטות בתחום הצבאי. השילוב של תכנית ייצוב עם דה-אסקלציה צבאית (הנסיגה מלבנון) יצר נתיב שקיבע את עצמו.

-
- Stephen D. Krasner, 'Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics', 77
Comparative Politics Vol. 16, No. 2 (1984), pp. 223-246
- James Mahoney, 'Path Dependence in Historical Sociology', *Theory and Society* Vol. 29, No. 78
 4 (2000), pp. 508-509, 512-513
- Alan M. Jacobs, 'Policymaking as Political Constraint: Institutional Development in the U.S. 79
 Social Security Program', in James Mahoney and Kathleen Thelen (eds.), *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*, New York 2010, pp. 102-103
- Peter A. Hall, 'Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic 80
 Policymaking in Britain', *Comparative Politics* Vol. 25, No. 3 (1993), pp. 275-296; Frank Fischer and Alan Mandell, 'Transformative Learning in Planning and Policy Deliberation: Probing Social Meaning and Tacit Assumption', in Frank Fischer and Herbert Gottweis (eds.), *The Argumentative Turn Revisited: Public Policy as Communicative Practice*, Durham and London 2012, p. 344, 348 (Kindle)

סיכום

פתחתי באמירה שמלחמת לבנון הראשונה הייתה האירוע המכונן ביותר בעיצוב יחסי צבא-חברה בעידן שבו אנו חיים. בעוד שתוצאות מלחמת 1973 הטראומטיות, שערערו את החוזה הרפובליקני, אוזנו חלקית באופן שעדיין הקנה למדינה חופש פעולה בגיוס משאבי החברה למלחמה, מלחמת לבנון ערערה את איזונו של החוזה הזה באופן שחייב מהלכי איזון מהותיים. בטווח המיידי פעלו מוסדות המדינה להקטנת עלויות המלחמה באמצעות נסיגה חד-צדדית מלבנון, שהייתה חלק כמעט בלתי נמנע מתוכנית הייצוב הכלכלית. לא בכדי התנהלו שני התהליכים בו זמנית. אך בטווח הארוך יותר פעלו מוסדות המדינה לשיקום האוטונומיה שלהם כלפי פנים בכל הקשור להפעלת כוח צבאי, והארכיטקטורה החברתית החדשה של הצבא הייתה המכשיר לכך. היא לא נבעה מתוכנית מכוונת, אבל ההליכה בנתיב שסללה תוכנית הייצוב ותרומתה כמחוללת ניאורליברליזציה, לצד המענה לצורכי כוח האדם, יצרו אפקטים שמנקודת מבטם של מוסדות המדינה העניקו תשואות בדמות אוטונומיה פנימית. אפקטים אלה קיבעו את הנתיב שהותווה בקיץ 1985.

התמה של החוזה הרפובליקני מאפשרת לנו גם להבין, מקץ 40 שנה, את מחאת המילואים של 2023. האנלוגיה המתאימה ביותר למחאה זו היא המחאה נגד מלחמת לבנון הראשונה, כלומר הטענה להפרת חוזה. אז ניתן היה לפרש את המחאה כביטוי לטענה להפרה, בעוד שמחאת 2023 כבר השתמשה באופן מפורש בתמה זו, ובשני המקרים בידי המעמד הבינוני-חילוני. המשותף להפרה המרומזת או הנטענת בשתי המחאות הוא בטענה לפגיעה בשני תגמולים בסיסיים: הראשון הוא הזכות הבסיסית של החייל, כאזרח, להשתתף בעיצוב ההחלטות המביאות ליציאה למלחמה. זכות זו נפגעה במלחמת לבנון, שניזומה ללא הסכמה בידי ממשלת ימין שלא ייצגה את המעמד הבינוני-חילוני, והיא זו שנפגעה ב-2023 כשהתחולל שינוי משטרי שלא רק שלא התחשב באותו מעמד אלא גם כרסם בזכויותיו והעלה חשש לכרסום בדמוקרטיה. התגמול השני שנפגע הוא הכרת החברה בהקרבתם של לובשי המדים, שגם במקרה זה הם בני המעמד הבינוני-חילוני. וכך, את המיליונרים עם בריכות שחייה של 1982 החליפו ב-2023 מי שמוצגים כ'נפולת של נמושות', בוגדים, וכדומה, כשעצם הדה-לגיטימציה של המוחים בידי הימין רק העצים את שלילת ההכרה מהם והמריץ את מחאתם. כלומר, החוזה מופר עוד יותר תוך כדי המחאה על הפרתו.⁸¹

אם נחזור ללבנון – בשונה ממה שרוג'ד קרבס, שאתו פתחתי, חזה, מלחמה יכולה להגביר לטווח הקצר השתתפות ותחרותיות פוליטיות, אך לטווח הארוך יותר היא עשויה גם להפיק תוצאה הפוכה, כשמוסדות המדינה פועלים לאיזון התוצאות הראשוניות ולשיקום נזקיהן. במקרה זה, השילוב של מהלך כלכלי וצבאי יצר את התנאים לכך. אותה ממשלה שנענתה ללחצים פנימיים חסרי תקדים והסיגה את צבאה, פעלה ממש במקביל להשיב לעצמה את כושר הפעולה בתחום החברתי-כלכלי באמצעות תוכנית ייצוב. השילוב יצר

השלכות ארוכות טווח שלא בהכרח נחזו בקיץ 1985. זו יכולה גם להיות תוצאה אפשרית של מחאת 2023 – השתתת הלחימה הטכנולוגית על משרתי קבע ובני קבוצות שמחוץ למעגל הבינוני-חילוני, ובכך חיזוק האוטונומיה של מוסדות המדינה. ניצנים לכך הופיעו כבר במלחמה בעזה לאחר השביעי באוקטובר, כשהמדינה נהנתה מאוטונומיה יחסית לנהל את המלחמה, אוטונומיה שנרכשה לא רק בשל נסיבות פריצתה של המלחמה אלא גם בזכות ההסדרים שכונו בעקבות מלחמת לבנון הראשונה.

ההסדרים שאנו רואים עתה ביחסים שבין הצבא לחברה ולפוליטיקה הם המשך של קיץ 1985: פריפריאליזציה חברתית של הצבא באופן המקטין את הקורבן ואת הסיכון של קבוצות המעמד הבינוני-חילוני; הפיכת צבא המילואים להתנדבותי בפועל ולמצומצם; ההשתתת הגוברת של הלחימה על טכנולוגיה, והקלת הנטל של המעמד הבינוני בתחזוק הכלכלי של הצבא. כל אלה הם תהליכים שהבשילו בעקבות מלחמת לבנון הראשונה, והם גם שהפכו את הסכסוך לדל-עלויות יחסית ובכך אפשרו את קיבועו.⁸² במילים אחרות, הסדרים אלה ערערו את התשתית לכינונה של קואליציית כוחות שתאתגר את המדיניות הצבאית. מאז ועד עתה נשמעו לא אחת קריאות תגר על אופן הניהול של המדיניות הצבאית, אך לא על הגיונה הבסיסי או צדקתה, כפי שנשמע בעקבות מלחמת לבנון הראשונה. ותשקיט המדינה 40 שנה, שקט שנשמר יחסית גם אחרי השביעי באוקטובר.